Eötvös Loránd Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Program

Gulyás Judit

„Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?”
A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában

Ph.D. disszertáció

Tézisek

Budapest, 2010

Problémafelvetés

A disszertáció egy olyan periódus szöveghagyományának egy szegmensét vizsgálja, amelyre a néprajztudomány és az irodalomtörténet a *népköltészet felfedezése* illetve az *irodalmi népiesség* kategóriákat alkalmazza hagyományosan. Bármilyen leíró megnevezést is használunk ezen időszak jellegzetes szövegalkotási folyamataira, ezek közös vonása, hogy alapvetően ugyanarról a jelenségről tudósítanak, vagyis a népköltészetnek, mint a specifikus nemzeti szöveghagyomány hordozójának értékelvű szemléletéről, és egy olyan törekvésről, amely ezt az értékként azonosított, alapvetően a szóbeliségben létező korpuszt (illetve annak bizonyos elemeit) az írásbeliség révén kívánta rögzíteni, annak érdekében, hogy az írásbeli integráció révén egy hagyományközösségre épülő nemzeti irodalom jöhessen létre.

A vizsgált korszak sajátosságaiból adódik, hogy amennyiben távolabbi célként az intézményesült folklorisztika szaktudományos vizsgálatait megelőzően lejegyezett 19. századi magyar népköltészeti szövegek feltárását és értelmezését kívánjuk elvégezni, ehhez szükséges megismernünk és megértenünk a korabeli irodalmi-kulturális elitnek a népköltészetre vonatkozó előfeltevéseit, s a népköltészeti alkotások közzétételének gyakorlatából kirajzolódó koncepcionális jellegzetességeit, hiszen amit a 19. századi magyar népköltészetről tudunk, csak azok révén tudjuk, akik ekkor az elit kultúra részeseiként a folklóralkotásokat írásos formában rögzítették, szelektálták, szerkesztették és közzétették.

A szóbeli hagyomány bizonyos szövegtípusainak az írásbeliségbe való áthelyezésére vonatkozó törekvés ebben az időszakban nem csupán tudományos vizsgálódások formájában jelentkezett, hanem művészeti folyamatok részeként is, amennyiben a népköltészet mintaként szolgálva számottevő hatást gyakorolt az irodalom stíluskonvencióira és poétikai rendszerére. A magyar irodalom műfaji rendszerében ennek megfelelően új műfajok (pl. népdal, ballada, mese) tűntek fel az 1820 és 1880 közötti időszakban – több-kevesebb sikerrel. A folklór szöveghagyománnyal való szembesülés tehát esztétikai-poétikai lehetőségek kiaknázására is módot adott. Feltevésem szerint az 1820–1840-es években a mese (tündérmese) a korabeli magyar irodalom elbeszélő műfaji kánonjának legitim tagja volt, vagy inkább lehetett volna. Az irodalmi elbeszélő műfajok rendszere a 19. század elején átalakulóban volt, a műfaj-hierarchia megváltozott, korábban ismeretlen narratív műfajok is megjelentek (novella/beszély, rege, életkép, románc stb.), a tündérmese pedig mint a csoda műfaja, mint *csodálatos* szereplőkkel, cselekedetekkel és eseményekkel fellépő szövegtípus a romantika irodalma számára nem véletlenül bizonyult inspiráló előképnek (amint azt főképpen a korabeli német irodalom példája bizonyítja). Összességében a tündérmese mint *a)* narratív, *b)* népköltési, *c)* csodás és irreális jegyekkel bíró szövegtípus e korszakban jó okkal volt vagy lehetett volna a magyar irodalom számára is felhasználható műfaj.

A dolgozatban közelebbről azt vizsgálom, milyen kísérletek történtek a reformkori magyar kultúrában, ezen belül az 1840-es évek második felében arra vonatkozólag, hogy egy folklórműfajt, nevezetesen tehát a tündérmese műfaját beillesszék a szépirodalom műfaji-esztétikai rendszerébe. A jelenség folklorisztikai implikációi a néprajztudomány számára első pillantásra feltehetően nem számottevőek, dolgozatommal többek között mégis azt szeretném bemutatni, hogy egy ilyen jellegű vizsgálódás a tündérmesék korabeli ismeretére, használatára vonatkozólag is fontos adalékokkal szolgálhat. E forráscsoport vizsgálatának néprajzi relevanciája abból a körülményből fakadhat, hogy 1850-ig bezárólag igen kevés magyar nyelvű népmese-lejegyzést ismerünk, a nyomtatásban napvilágot látott, ismert meseszövegek száma alig pár tucatnyi. Szórványos folyóirat-közlésektől eltekintve, magyar népmesék magyar nyelven az elit kultúra intézményrendszere biztosította nyilvánosság fórumain, méghozzá olyan specifikus kontextusban, amely a népköltészetet értékként és általában a megismerés valamint a nemzeti önismeret, önszemlélet tárgyaként reprezentálja, 1846–1848

előtt, a *Népdalok és mondák* köteteit megelőzően nem jelentek meg, a magyar népmesékre vonatkozó első tanulmány pedig csupán 1847-ben látott napvilágot (két évtizedig nem követte hasonló). Míg például a népdal iránt már a korábbi évtizedekben is számottevő érdeklődés mutatkozott (a gyűjtési felhívásokban és a szépirodalomban is ez volt az elsődlegesen preferált műfaj), a népmese igazán majd csak 1850-es évek második felétől nyert teret a népköltészeti szövegközlésben.

A tárgyalandó időszakból tehát kevés népmesei szöveg és még kevesebb, a mese-műfajra vonatkozó reflexió ismeretes. Ezt a néprajzi forráshiányt hidalhatja át részben az a forráscsoport, amelyet azok a mesék képeznek, amelyek a szépirodalom részeként, ám a népmeséket imitálva jelentek meg az 1840-es években. Ezért ez a dolgozat olyan szerzői névhez kötött, verses epikai műveket tárgyal, amelyek közös vonása, hogy ezek mindegyike *népmese* (illetve korabeli szinonimával: *pórrege*, *népmonda, néprege*) szerzői műfajmegjelöléssel látott napvilágot. Horváth Jánosnak a magyar irodalom fejlődéstörténetéről szóló munkáját megalapozó nevezetes definícióját követve és adaptálva („Mert hisz a mi kérdésünk csak az lehet: *mikor mit* tartottak irodalomnak, nem pedig, hogy *mi* mit tartunk annak"): e dolgozat számára népmese az, amit a korban annak tartottak.

A 19. század közepén *népmese*ként megjelent irodalmi művek kapcsán megfogalmazott alkotói és befogadói kétségek, problémák, vélemények, értékelések azért tarthatnak számot a folklorisztika érdeklődésére, mert közvetett módon legalább részben feltárhatják azt a műfaji kompetenciát, melynek a korszak népmese-gyűjtői, népmese-kiadói és majd népmese-olvasói birtokában lehettek, hiszen Arany és Tompa egy-egy irodalmi meséje például az adott mesetípus első publikált variánsai magyar nyelven, és a korabeli bírálók saját meseismeretük alapján is véleményezték a műveket. E műfaji kompetencia vizsgálata ahhoz is hozzásegíthet, hogy rávilágíthassunk azokra az előfeltevésekre, melyek a korszakban a népmesekiadókat, illetve a meséket is tartalmazó népköltési gyűjtemények szerkesztőit a szövegek közzétételének és elrendezésének munkálatai során vezérelték, és amely előfeltevések igen sok ponton eltérnek a 19. század végén intézményesülő szakfolklorisztika folyamatosan módosuló textológiai elveitől és gyakorlatától. Célom emellett az volt, hogy a folklorisztikai és az irodalomtörténeti kutatásokban egyaránt többé-kevésbé marginalizált szövegek vizsgálatával közelebb juthassunk annak megértéséhez, milyen szerepet játszhatott az epikus szövegfolklór egy műfaja a 19. századi nemzeti irodalom alakításában, az erre vonatkozó korabeli alkotói törekvések és értelmezési stratégiák áttekintése révén.

A dolgozat tárgya és felépítése

A dolgozat tulajdonképpen Horváth Jánosnak az irodalmi népiesség történetéről szóló, a folklorisztikai kutatástörténeti áttekintésekre is nagy hatást gyakorló monográfiájában olvasható megállapításból indul ki, amely szerint: „Népmesét az említett német nyelvű kiadványokon kívül nem is gyüjtöttek még ekkor […] »Pórrege«, »néprege«, »tündérrege«, sőt »népmonda« címen írtak azonban műmesét eleget, melyek nagyrészében a mese, rege, monda és az irodalmi beszély jegyei és formái tisztázatlanul keverednek" – és az általa megjelölt időszakot (1820/1840-es évek) leszűkítve, pusztán az 1840-es évek második felében *népmese*ként megjelent, szerzői névhez társítható verses irodalmi műalkotások keletkezés- és fogadtatástörténetét próbálja dokumentálni és értelmezni.

A dolgozat öt nagyobb egységből áll: kiindulásként egy fejezet tekinti át a 19. századi magyar meseanyag kutatástörténetének sajátosságait, valamint az *irodalmi mese – népmese* fogalompár definíciós kísérleteit, ezek viszonyát és alkalmazhatóságát a tárgyalandó korpuszra, kitérve a szóbeliség – írásbeliség médiumváltás illetve a hitelesség-követelmények retrospektív alkalmazásának következményeire. Ezt követően három fejezetben, egy-egy

esettanulmány keretében vizsgálja a megjelenés időrendjében haladva Petőfi Sándor *János vitéz, népmese* (1845), Tompa Mihály *Népregék, népmondák* (1846) és Arany János *Rózsa és Ibolya, népmese* (1847) című műveit, különös tekintettel azok keletkezés- és korabeli fogadtatástörténetére. Az utolsó fejezet tárgya a 19. század első felének egyetlen magyar mesetanulmánya, Henszlmann Imre 1847-ben megjelent, *A népmese Magyarországon* című értekezése, amely az addig kiadott – mai fogalmaink szerinti – népmeséket és irodalmi meséket egyaránt tárgyalta. A tanulmánynak a *János vitéz*re illetve a *Rózsa és Ibolyá*ra vonatkozó megállapításait viszont a két műről szóló fejezetek mutatják be részletesebben.

Bár a dolgozat címében megjelölt periódus az 1840-es évek, egyfelől, mint a fentiekből látható, valójában *mindössze három év* (1845–1847) leforgása alatt megjelent szövegeket vizsgál, másfelől viszont az egyes esettanulmányokban a címben szereplő 1840-es évtized megszabta időhatáron alkalmanként túllép, amennyiben az indokoltnak tűnik. Így a *János vitéz* műfajának történeti értelmezéséhez a 19. század második feléből származó értékelések is bemutatásra kerülnek, csakúgy mint Tompa 1850-es évek elején folytatott műfaji kísérletei, mivel ezek a *Népregék, népmondák*ban alkalmazott tárgykezelés továbbgondolásáról, módosulásáról adnak számot, Arany János meséje kapcsán az összehasonlításhoz az első világháborúig rögzített nagyszalontai változatok is az elemzés tárgyát képezik, Henszlmann Imre meseértelmezéséhez illeszkedve pedig az 1860-as évek derekán megjelent cikkét is vizsgálja.

A dolgozat nem tárgyal két, az 1840-es években keletkezett és nyilvánvalóan releváns szövegcsoportot: a három kiemelt szerző idevágó művei mellett ugyanis a kontextus gazdagítása érdekében alapvető fontosságú lenne olyan, a korabeli sajtóban, elsősorban a szépirodalmi periodikákban, divatlapokban megjelent, ma már elfeledett szövegek feltárása és értelmezése is, amelyek szintén tündérmesei szüzséket használtak fel, és/vagy erre a mű címében, alcímében is reflektáltak valamiféle műfajmegjelöléssel. E korpusz feltárása mindenképpen fontos, már megkezdett és a közeljövőben befejezendő feladat, ám a dolgozat a megadott terjedelmi kereteket jelen formájában is már oly mértékben túllépte, hogy egyelőre le kellett mondani ezen anyag beillesztéséről. A másik, az 1840-es évek meséi kapcsán kínálkozó szövegcsoportot azok a mesék képezik, amelyek az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* három kötetében jelentek meg. A már említett terjedelmi korlátok mellett két ok miatt maradt el ezen anyag tárgyalása: egyfelől ezek a szövegek mindig is népmeseként voltak klasszifikálva, míg e dolgozat azokra a kétes státusú korabeli szövegekre összpontosít, amelyek *irodalmi műalkotásként* ám *népmese* műfajmegjelöléssel jelentek meg, másfelől pedig az Erdélyi János szerkesztette népköltési gyűjtemények (így az 1855-ben kiadott *Magyar népmesék* is) önmagukban érdemel(né)nek monografikus feldolgozást terjedelmük és jelentőségük okán, ezek kapcsán viszont – legalábbis a mesék esetében – javarészt elemi filológiai problémák sem tisztázottak még.

A fentiek mellett tisztázandó a *mese* szó használata, jelentése is. A dolgozat olyan szövegeket értelmez, amelyek *tündérmesei* (ATU 300–749) motívumcsoportokat vagy szüzséket tartalmaznak. A dolgozat a mese számos egyéb alműfajának (állatmese, tréfás mese, legendamese stb.) a szépirodalomban való korabeli megjelenését nem vizsgálja, s hasonlóképpen, nem tartozik e dolgozat tárgyához a korszakban oly népszerű, *mesé*nek nevezett fabula-műfaj tárgyalása sem, amely egyébként jelentős és igen jól elkülöníthető szöveghagyománnyal rendelkezett a 19. század közepéig. A tárgyalt anyag sajátosságai miatt azonban a dolgozat kitér a történeti monda és a hiedelemmonda műfajára/alműfajára, bár ezek a jelenleg érvényes folklorisztikai műfaji klasszifikáció szerint a tündérmese műfajától távolabb esnek, ugyanakkor a vizsgált periódusban a tündérmesével való kapcsolatuk meglehetősen erőteljesnek tűnik.

Következtetések

Kiindulásként a kutatástörténet kérdéseinek és eredményeinek bemutatása után vázoltam azt, hogy a 19. század első felében a meseszövegek lejegyzésének a későbbiekben rögzült, *folklór*alkotás illetve *gyermek*irodalom funkcióktól eltérő használata is lehetett, s a *népmese – irodalmi mese* kategóriák visszamenőleges használata a kora 19. századi mesekorpuszra nem megfelelő, mert egyrészt a 19. század végén rögzült diszciplináris felosztás mentén e szövegeket olyan perifériális pozícióba helyezi, amely miatt azok kívül kerültek a folklorisztika és az irodalomtörténet érdekkörén, másrészt a szóbeliség és az írásbeliség médiumváltás közötti fokozatok a történeti mesekorpuszban elmosódottak, harmadrészt olyan elvárás-rendszernek próbálják a korai meseszövegeket megfeleltetni, amelyeknek ezek nem tudnak eleget tenni, hiszen ezek a hitelességi kritériumok a korszakban irrelevánsak voltak. Ugyanitt amellett érveltem, hogy a szóbeli szövegek írásbeli rögzítése és közzététele során a textualizáció következményeként a folklórszövegek írásbeli variálódása figyelhető meg a korszakban, aminek egyrészt technikai okai voltak, másfelől azonban a folklórszöveg fogalmának korabeli sajátosságaiból fakadnak (szerző nélküliség, nyitott szövegformálási lehetőségek).

Az ezt követő három nagyobb esettanulmányban korabeli meseközlések alakulástörténetét és recepcióját mutattam be. Az első esettanulmányban Petőfi Sándor *János vitéz* című, 1845-ben *népmese* alcímmel napvilágot látott elbeszélő költeményét mint egy műfaji kísérlet meghatározó (alapító) szövegét elemeztem. Ennek során egyrészt bemutattam, hogy az értelmezéstörténetben nem-meseinek tartott epizódoknak a népköltészet sajátosságait és a mű értékszerkezetét figyelembe véve releváns szerepük van, egyetlen kivételként a zsiványtanya-jelenetet azonosítottam, ebben ugyanis a hős (egyébként meglehetősen kétes) morális motivációja ellentmond a népmesei hősök értékszemléletének és cselekvési stratégiáinak. Ehhez kapcsolódóan, a mű szimbolikáját és értékrendszerét összekapcsolva, amellett érveltem, hogy a *János vitéz* eltér a magyar népmesék hőseinek felemelkedési útjától, mivel a hős a halottak birodalmában, a túlvilágon tudja csak részlegesen helyreállítani azt az értékteljességet, amelyet a cselekmény kezdetén elvesztett, és összességében a *János vitéz*t egy olyan létértelmezési problémákat irodalmi művé alkotó szöveghagyomány részeként értelmeztem, amely hagyomány emblematikus darabja Vörösmarty Mihály mesedrámája, a *Csongor és Tünde*. A következő egységben Petőfi művének a műfajiságra vonatkozó 19. századi recepcióját vizsgáltam, melynek során egy folklorisztikailag ezidáig kiaknázatlan forráscsoportot is bevontam az elemzésbe, vagyis a poétika-tankönyveket. Amint azt az elemzésben bemutathattam, a *János vitéz*hez rendelt szerzői műfajmegjelölés *(népmese)* a 19. században folytonosan értelmezési zavart okozott. A művet megjelenésének idején vagy meseként vagy vígeposzként olvasták, s a komikus eposzi olvasat két évtizeden át, egészen az 1860-as évek közepéig fennmaradt, ekkor azonban újabb műfaji azonosítások is előkerültek (eposz, monda, mítosz stb.), melyek mind arra utalnak, hogy az irodalmi műhöz rendelt *népmese* műfajmegjelölés sértette a korabeli olvasók műfaji kompetenciáját, illetve a kanonikus műfajok sorában nem tudták megnyugtatóan elhelyezni Petőfi szövegét. A *János vitéz* eposzi olvasatának erőteljes térnyerése feltevésem szerint annak a folyamatnak köszönhető, amely az egész 19. századi magyar irodalmat jellemezte, vagyis a közösségi nemzeti narratíva iránti igénynek, amit különböző műfajokban próbáltak beteljesíteni (pl. Arany eposzai, Toldy irodalomtörténete, történelmi regények, de idevonható Ipolyi Arnold és számos kortársa mitológia-kísérlete is), és amelynek az individualista hőst középpontjába állító tündérmese nem tudott eleget tenni, ami a műfaj későbbi marginalizációjának is egyik oka lehetett.

A második esettanulmányban egy mára már elfeledett, keveseket megszólítani képes, ám a korszakban rendkívül népszerű mű, Tompa Mihály *Népregék, népmondák* (1846) című,

harminc elbeszélő költeményt tartalmazó kötetének keletkezés- és fogadtatástörténetét mutattam be. Miközben Tompa és a kortársak visszaemlékezései révén kitértem a kollégiumi illetve a nemesi mesemondás kora 19. századi gyakorlatára, amellett érvelve, hogy a mesemondás ezidőtájt egyáltalán nem csak paraszti közösségek jellemzője volt még/már, azt próbáltam meg bemutatni, milyen módon próbálta meg Tompa művének az epikai hitelt biztosítani, és miként gyűjtötte össze azokat a szájhagyományozott epikus szövegeket, amelyeket költői művében feldolgozott. Tompa nagy súlyt fektetett arra, hogy a költői műalkotások alapjául olyan szövegeket használjon fel, amelyek egy-egy lokális közösségben, kistérségben vagy régióban jól ismert, hagyományozott történetek voltak, ennek érdekében levelezése útján távolabbi ismerőseit is felkérte anyagközlésre, illetve azoktól is jegyzett fel történeteket, akikkel napi érintkezésben volt. (Tompa későbbi epikájában ettől eltérően főként nyomtatott történeti forrásokra támaszkodott.) A fejezetben különösen az eperjesi időszakban megismert és a későbbiekben feldolgozott történetek forrásait igyekeztem azonosítani (különös tekintettel a Jávorfa-mese változatainak összefüggésére, MNK 721*, ATU 780). Bemutattam emellett a mese műfajjal szoros összefüggésben lévő néprege műfajra vonatkozó reflexiókat és Tompa ezirányú kísérleteit is. A *Népregék, népmondák*-kötet korabeli fogadtatását elemezve, a műről 1846–1847-ben megjelent recenziókat értelmeztem, ezek mindegyikének közös vonása volt, hogy a költői műalkotás pozitív fogadtatása mellett, annak értékei között a mű etnográfiai dokumentumként való olvasata is megjelenik. Mivel a *Népregék, népmondák* fogadtatása egyértelmű sikernek bizonyult, és sokkal pozitívabb volt, mint akár a *János vitéz*, akár a *Rózsa és Ibolya* korabeli értékelése, ez ismét elvezethet ahhoz az összefüggéshez, hogy a kötet kiugró korabeli sikere nem kis részben annak is tulajdonítható, hogy a korszak nemzeti-történeti epika iránti igényét tudta kielégíteni, míg a jóval kevésbé sikeres irodalmi népmesék erre nem voltak képesek. A fejezet zárásaként Tompának az 1840-es/1850-es évek fordulóján írott, *Tündérrege* és *Néprege* című műveit mutattam be, külön kitérve *Tündérország* című epikus ciklus-tervezetének kérdésére. Ennek kapcsán Tompa különböző epikus folklórműfajok irodalmi transzponálására vonatkozó, egy magyar tündérmitológia megteremtését célzó kísérletezését vizsgálva mutathattam rá arra, hogy a magyar *mitológia*, illetve ezzel szoros összefüggésben a magyar *hősepika*, magyar *történeti epika* hiánya, töredékes volta komoly problémát jelentett az epikus hagyomány szépirodalmi integrációja során, hiszen hősepika, eposz nem képzelhető el valamiféle mitológiai-vallási rendszer működése nélkül. Mivel töredékektől eltekintve koherens magyar hőseposz nem maradt fenn, ezért a narratív nemzeti hagyományok sorában olyan, a szóbeliségben létező epikus műfajok szövegbázisát kellett a mitológiai-hősepikai rekonstrukciós törekvésekhez kiaknázni, mint a *tündérmese*, a *hiedelemmonda*, vagy a *történeti monda*. Összességében Tompa Mihály 1845 és 1854 közötti munkássága azt mutatja, hogy sokrétűen kísérletezett a folklórepika különféle műfajainak irodalmi integrációjával, ugyanakkor e kísérletezés a mese műfaj szempontjából végső soron negatív választ hozott, hiszen 1855 után nem foglalkozott többé e folklórműfajban rejlő poétikai lehetőségekkel.

A harmadik esettanulmány Arany János *Rózsa és Ibolya* című, 1847-ben szintén *népmese* alcímmel megjelent elbeszélő költeményét vizsgálta. Ennek során amellett érveltem, hogy Arany első, nyomtatásban megjelent költeménye, vagyis a *Rózsa és Ibolya* keletkezését és fogadtatását is erősen meghatározta az a szokatlan siker és a nyomában megszülető elvárások, amelyek eposzát, a *Toldi* övezték. Arany meséjét a korabeli kritika azért fogadhatta türelmetlenséggel vagy fanyalogva, mert nagyszabású epikus tehetsége elaprózásának tekintették azokat a különböző epikus műfajokhoz tartozó rövidebb műveit, amelyek pedig nemcsak a pályakezdő költő kísérletezése miatt fontosak, hanem publikációs lehetőséget és egy írói életmű kiépítésének kereteit is megteremtet(het)ték volna számára. A fejezetben bemutattam Arany János és családjának, ismerőseinek adatolható illetve valószínűsíthető meseismeretét. A *Rózsa és Ibolya* szüzséjével egyező típushoz (ATU 313/AaTh 313C) tartozó

19. századi magyar variánsok, köztük Arany János feleségének és fiának kéziratos illetve kiadott szövegváltozatának összehasonlító vizsgálatával egyfelől azt próbáltam meg bemutatni, milyen volt az a narratív tradíció, amelyhez képest Arany János poétikai megoldásai értelmezhetőek, másfelől azt a textualizációs eljárást dokumentálni, ahogyan Arany Jánosné mesekéziratából Arany László egy (később kanonikussá váló) népköltési gyűjtemény részeként megjelenő „eredeti magyar népmesét" hozott létre, harmadrészt kitértem arra is, hogy a nagyszalontai Folklore Fellows gyűjtés keretében lejegyzett és kiadott szövegvariánsok az irodalmi mű szüzséjének a helyi hagyományban való utólagos megkonstruálására utalnak. Arany János művének értelmezése során a *János vitéz*hez hasonlatosan szintén felvetettem a *Csongor és Tünde* kontextusában való olvasás lehetőségét is, illetve, mivel az Arany használta mesetípus szüzséje a nemzetközi szakirodalom megállapítása szerint erőteljesen emlékeztet Médeia és Iaszón történetére, megpróbáltam egyben az antik mítosz felől is olvasni a szöveget. Részletesen vizsgáltam Henszlmann Imre *Rózsa és Ibolya* értelmezését, amely *A népmese Magyarországon* című tanulmány részeként jelent meg 1847-ben. Ennek során azt mutattam be, hogy Henszlmann főbb kritikai megállapításai annak a körülménynek tulajdoníthatók, hogy a *Rózsa és Ibolya* mesetípusától eltérően egy másik mesetípus (ATU 408) sajátságos megoldásait kérte számon a szövegtől. Arany János meseírási kételyeire és az irodalmi népmese kérdésére reflektálva Tompa Mihály – dolgozatom címébe is beemelt –„Mert ha irunk *népdalt*, mért ne *népmesét*" megjegyzése pedig egy mondatban foglalja össze a dolgozat érdeklődésének középpontjában álló kérdés lényegét, vagyis azt, hogy a népdalt irodalmi műfajként igen nagy sikerrel felhasználó korabeli szépirodalom számára analogikus módon kínálkozott a lehetőség, hogy a folklór prózaepika egy kitüntetett műfaját, a tündérmesét hasonlóképpen próbálják meg irodalmi műfajként is megalkotni és bevezetni.

Az utolsó fejezet a mese műfajra vonatkozó korabeli szakirodalom bemutatásával először a Kisfaludy Társaság kritikai hetilapjában, az Erdélyi János szerkesztette *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ben megjelent írásokat tárgyalta, megállapítva, hogy ekkor már a magyar kulturális elit körében is érzékelhető a népmesegyűjtések és a klasszikus európai mesegyűjtemények értékének felismerése (Jacob Grimm előszava Basile *Il Pentamerone* című, 17. századi mesegyűjteményének német kiadásához, recenzió Asbjørnsen és Moe norvég népmesegyűjteményének német kiadásáról stb.). Ezt követően a *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ben megjelent első magyar mesetanulmány, Henszlmann Imre *A népmese Magyarországon* című, mintegy száz lap terjedelmű értekezésének keletkezéstörténetét, forrásait és koncepcióját mutattam be. Henszlmann meseértelmezésében nem különítette el az irodalmi meséket *(Lúdas Matyi, Rózsa és Ibolya, János vitéz)* a népmeseként kiadott szövegektől, vagyis ebből a szempontból egységes korpuszként kezelte a magyarországi meseanyagot, és irrelevánsnak tartotta a mesei narráció jellegét (tehát elemzése során a későbbi mesekutatástól eltérően nem tételezett fel egy narrációs ideáltípust, és nem tett megkülönböztetést az egyes szövegek között a tekintetben, hogy azok elbeszélő stílusa mennyire lenne adekvát vagy hiteles), kizárólag az egyes mesék szerkezetét, narratív logikáját vizsgálta. A fejezetben a mellett is érveltem, hogy a korabeli európai szakirodalmat jól ismerő Henszlmann a magyarországi mesék szimbolikus értelmezéséhez elsősorban művészettörténeti és ezzel szoros összefüggésben mitológiai érdeklődése révén juthatott el.

Összességében: az 1840-es évek magyar irodalmában több kísérlet történt az epikus folklórműfajok, ezen belül a népmese (tündérmese) irodalmi integrációjára. Petőfi és Arany művei olyan műalkotások, amelyek képesek voltak arra, hogy létértelmezési kérdéseknek a tündérmese-műfajon belül adjanak poétikai keretet. Ugyanakkor a korszak magyar kultúrájában, magyar irodalmában nem mutatható ki annak érzékelése, hogy koherens műfaji hagyomány lenne kialakulóban. E poétikai kísérletek (Arany és Tompa munkásságában) az 1850-es évek elején még folytatódnak, de végül kudarcba fúlnak, töredékes művek, majd a

mese-műfajhoz sorolható művek megszűnése utal arra, hogy a népmese (tündérmese) műfaját a magyar irodalom végső soron nem tudta beilleszteni kánonába. Ennek kettős oka lehetett. Egyrészt a 19. század második harmadában a népköltészeti kiadványok és az anyanyelvi gyermekirodalom erőteljes térnyerésével a mese egyre inkább e két kontextusban vált értelmezhetővé. Másfelől pedig az 1840-es években a szépirodalom, a kialakítandó nemzeti irodalom számára a közösség múltjáról beszélő történeti tárgyú epika rövid műfaja, a rege, vagyis az emlékezetközösségi funkciót betölteni képes történeti eredetmonda, amely a nemzeti múlt eseményeit a lokális, a regionális és majd a nemzeti tér egy-egy pontjával köti össze, sokkal hitelesebb és fontosabb szövegtípus volt, mint a teljesen fiktív térben és időben játszódó, közösségi képviseletet nem vállaló, individualista hősöket felvonultató tündérmese. Tompa művét, az egyértelmű elismerésben részesülő *Népregék, népmondák*at a korabeli kritika egyfajta etnográfiai dokumentumként is fogadta, amelyben – az esztétikai érték mellett – a magyar nép szellemére/lelkére/jellemére/hitére/történeti emlékezetére/költészetére stb. vonatkozó információk sűrűsödnek. Úgy tűnik, ezzel ellentétben Kukorica Jancsi vagy Rózsa királyfi kalandjait nem sokan tudták így olvasni az 1840-es évek közepén.

A témakörben megjelent fontosabb publikációk

Tanulmányok

A *János vitéz* morfológiai elemzése. In *Ethno-lore* XXII. Szerk. Vargyas Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 257–301.

Népmese, bohózati hősköltemény, (tündér)rege, mythos, monda, eposz. Műfaji kétségek a *János vitéz* 19. századi recepció-történetében. In *Folklór és irodalom*. Szerk. Szemerkényi Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 192–227.

„Én is élek még édes Ferim." Adalékok egy 19. századi költő, meseíró, Szemere Krisztina életrajzához. *Mindenes Gyűjtemény.* II. *Tanulmányok Küllős Imola tiszteletére*. Szerk. Gulyás Judit – Tóth Arnold. Budapest, ELTE Folklore Tanszék, 2005. 191–248. (Artes Populares 22.)

„…úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a' Galeriákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai". A *Muzárion, Élet és Literatúra* meseközlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Szerk. Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor. Budapest – Pécs, L' Harmattan, 2006. 497–547.

A 19. századi magyar meseanyag kutatásának eredményei, problémái és lehetőségei: népmese és irodalmi mese. In *A meseszövés változatai. Mesemondók, mesegyűjtők, meseírók.* (Második, átszerkesztett kiadás.) Szerk. Bálint Péter. Debrecen, Didakt, 2007. 158–197.

Tompa Mihály *Népregék, népmondák* című művének forrásai és egykorú fogadtatása. In *Ethno-lore* XXIV. Szerk. Vargyas Gábor – Berta Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008. 117–169.

A *mese* szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között. (*A magyar nyelv nagyszótárá*nak történeti korpusza alapján.) In *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Budapest, ELTE Folklore Tanszék, 2008. 164–241. (Artes Populares, 23.)

Giovan Francesco Straparola és Gaal György meséi a *Hasznos Mulatságok*ban. In *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Budapest, ELTE Folklore Tanszék, 2008. 317–329. (Artes Populares, 23.)

Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László *Eredeti népmesék* című művének kritikai kiadásáról. In *Ethno-lore* XXVI. Szerk. Berta Péter. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2009. 11–77. (Társszerző: Domokos Mariann)

Recenziók

Milbacher Róbert: „…Földben állasz mély gyököddel…” A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és *pórias* hagyományának vázlata. *Ethnographia* 2003. CXIV. 169–173.

A történetek történetiségéről. (Ruth B. Bottigheimer: Fairy Godfather. Straparola, Venice, and the Fairy Tale Tradition.) *Tabula* 2006. IX. 1. 114–123.

A tündérmese a 16–18. századi olasz és francia irodalomban. (Out of the Woods. The Origins of the Literary Fairy Tale in Italy and France. Edited by Nancy L. Canepa.) In *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Budapest, ELTE Folklore Tanszék, 2008. 381–411. (Artes Populares, 23.)
.